

L'estructura de l'explotació en l'era de l'algorisme

Antonio Gómez Villar

Universitat de Barcelona (UB) / Universitat Autònoma de Barcelona (UAB)

En *El naixement de la biopolítica* (1979) Foucault hi plasma una nova concepció de la societat i de la força de treball. L'autor hi mostra els processos que han consolidat la privatització del que pertany a la societat i el sorgiment de l'home *empresari de si mateix*: «L'home empresari de si mateix: ell és el seu propi capital, és per a si mateix el productor i la font dels propis ingressos.»¹

Foucault descriu la transformació del treballador en *capital humà*, en què ha de garantir-se ell mateix la formació, el creixement, l'acumulació, el millorament i el desenvolupament de si mateix com a capital. El treballador ja no és un mer factor de producció. És, en sentit estricte, una força de treball, un capital-habilitat, una màquina d'habilitats. Per a analitzar el treballador «empresari de si mateix» cal, doncs, desplaçar-se a l'exterior del treball: abandonar l'anàlisi de les estructures del procés econòmic i centrar-nos en l'anàlisi de l'individu, de la seva subjectivitat i de les condicions de producció de vida. Treball sense fi i construcció de si mateix sense fi.

En les teories del capital humà, l'individu és comporta com el capital. D'aquesta manera, l'individu «multiplica el model econòmic per a fer de si un model de relacions socials, un model d'existència, una forma de relació de l'individu amb ell mateix, amb el temps, amb l'entorn, amb el seu futur, amb la família, amb la parella, amb els

Foucault descriu la transformació del treballador en *capital humà*, en què ha de garantir-se ell mateix la formació, el millorament i el desenvolupament de si mateix com a capital.

seves assegurances i la seva jubilació, i es converteixi en una mena d'empresa permanent i múltiple.»²

Des del punt de vista del treballador, el salari ja no és tan sols el preu de venda de la seva força de treball, sinó un ingrés del seu capital, això és, d'un capital humà indissociable de qui el posseeix. Treballador i capital són la mateixa cosa: «Aquesta transformació de l'assalariat en capital humà, en empresari de si mateix, és, doncs, la realització simultània de processos de subjectivació i de processos d'exploació. És el propi individu qui es desdobra, i esdevé alhora capital i força de treball.»³

És fonamental, aleshores, interrogar aquest *fora*, en la mesura en què l'empresarització de la vida no deriva de formes de racionalitat internes a la lògica de la producció, sinó d'una racionalitat externa a ella i que Foucault anomena *el govern dels homes*. Aquesta és la novetat que Foucault introdueix en la història del capitalisme i que avui pren rellevància: «El problema de la relació entre economia i política es resol amb tècniques i dispositius que no provenen ni de la política ni de l'economia. L'economia es transforma en economia de les conductes, en economia de les ànimes.»⁴

D'aquesta manera, el neoliberalisme esdevé per a Foucault una nova mena de governamentalitat en què les persones es regeixen elles mateixes i es governen a si mateixes. Foucault ho resumeix en la noció de *mobilització*, és a dir: el compromís i l'activació de la subjectivitat a través de les tècniques de gestió empresarial i el govern social. Des d'aquesta nova perspectiva, no és que es posi la vida a treballar, sinó que la vida mateixa deixa de ser una dada objectiva per convertir-se en quelcom subjectiu: viure és treballar la nostra pròpia vida; més en concret: viure és gestionar la pròpia vida. No cal que hom creï la seva petita empresa individual per a ser «empresari de si mateix»: n'hi ha

No cal que hom creï la seva empresa per a ser «empresari de si mateix». N'hi ha prou de comportar-se com si ho fos, d'adoptar-ne la lògica, les actituds, la manera de relacionar-se amb el món.

prou de comportar-se com si ho fos, d'adoptar-ne la lògica, les actituds, la manera de relacionar-se amb el món, amb si mateix i amb els altres. L'individu, entès com a empresari de si mateix, és la culminació del capital com a màquina de subjectivació.

Per a Foucault, aquesta *empresarització* de la vida és la principal forma d'intervenció segons la qual el mercat i la societat que li és pròpia esdevenen possibles. L'objectiu de la regulació empresarial de la vida és que cada petit aspecte de la quotidianitat sigui comprensible com a relació empresarial. Es tracta, en definitiva, de posar èmfasi en la competència: «El que es procura obtenir no és una societat sotmesa a aquest efecte de la mercaderia, sinó una societat sotmesa a la dinàmica competitiva. No una societat de supermercat, sinó una societat d'empresa.»⁵

A partir de les idees de Foucault podem dir que, segons els modes de producció actuals, *ser* consisteix a *projectar-se*, a *invertir-se*. Sota el substrat de la teoria del capital humà, cada individu es veu compel·lit a assumir el seu cos com un empresari que gestiona els recursos dels quals disposa per a produir. L'*empresarització* de la vida és un procés de subjectivació concorde al mercat, configura un individu governable en el sentit de l'economia del *laissez faire*. Dirà Lazzarato sobre aquest tema: «L'economia ha de transformar-se en economia de les conductes, en economia de les ànimes (la primera definició de govern dels pares de l'Església torna a ser actual!).»⁶

En els modes de producció postfordistes, es duu a terme una «mobilització total» de la força de treball a fi que activi les seves capacitats intel·lectuals i els residus de creativitat. Es tracta de subsumir al capital la dimensió existencial de la mateixa força de treball, d'identificar la subjectivitat del treball amb la subjectivitat del capital.

La vida s'ha convertit en el veritable mercat.

L'ocupabilitat absoluta, en relació amb la «mobilització total», és al començament del procés de normalització de la precarietat, en la continuïtat de l'explotabilitat. Els éssers humans som una possibilitat general, hem esdevingut una capacitat productiva general. Cada individu és un empresari de si mateix, ell és el seu propi capital. La vida s'ha convertit en el veritable mercat: «La formació del capitalisme només es va poder consolidar al preu de la inserció controlada dels cossos en l'aparell de producció i mitjançant un ajustament dels fenòmens de població als processos econòmics.»⁷

Del que acabem de dir podem concloure que el neoliberalisme és una forma de govern i no tan sols una racionalitat econòmica. Seria un error identificar el neoliberalisme només amb un règim econòmic basat en mesures macroeconòmiques en forma de desregulació, competència, austeritat i retallades. Hi ha una segona dimensió fonamental a considerar: la vigència del model neoliberal té relació sobretot amb els dispositius micropolítics i la seva relació amb la llibertat. Foucault explicava que el neoliberalisme és la primera forma de dominació política que situa en el centre l'experiència immediata de la llibertat. Es tracta d'un joc pervers en el qual tothom està cridat a creure que tria lliurement cada pas que fa. Les micropolítiques són dispositius que subjectiven sota la forma de l'empresa. És des d'aquí que proposem pensar la dimensió biopolítica de l'algorisme i la nova estructura d'explotació.

Del costat de la lliure elecció se situen els diversos dispositius neoliberals que aconsegueixen fer productiva la nostra pròpia subjectivitat. Ningú no ens obliga a compartir les nostres reflexions a Facebook, ni a penjar les nostres fotografies a Instagram o a fer una piulada a Twitter, ni a comprar menjar a Glovo, a moure'ns amb Uber, a llogar un apartament a través d'Airbnb o a lligar a través de Tinder. Els dispositius neoliberals funcionen perquè s'inscriuen en una dimensió

Les nostres dades produeixen el valor amb el qual les empreses aspiren a quadrar el seu balanç. I és un valor produït per la nostra interacció social.

existencial: produeixen formes de vida desitjables. Les nostres paraules a Google, els nostres *likes* a Facebook, les nostres cerques a la web o les nostres comandes a Glovo cotitzen, produeixen riquesa.

Una anàlisi del que és neoliberal en els termes proposats s'inscriu en una nova composició del poder en què la llibertat dels individus és fonamental. Els algorismes, un conjunt ordenat d'operacions sistemàtiques que permet fer un càlcul i trobar la solució a una mena de problemes, no són res sense el *like* subjectiu. Per això el neoliberalisme és una forma de govern més aviat sobre el medi que sobre el cos.

Les nostres dades produeixen el valor amb el qual les empreses aspiren a quadrar el seu balanç. I és un valor produït en comú: estan produïdes per la nostra interacció social, i tenen més valor si han estat generades amb més llibertat, si són més complexes, si són més utilitzades. Per exemple, les dades sobre mobilitat i experiència de la ciutat possibiliten generar negocis propers com ara el de repartiment o el dels patinets elèctrics. Les dades, la nostra activitat i experiència feta objecte, són *un comú*. La tecnologia algorítmica és un element fonamental en la ruptura de la frontera entre el temps de la vida i el temps del treball.

En efecte, les transformacions descrites fins ara suposen que el *bios* social, la vida, comença a produir, es reproduïx i s'extingeix en l'espai indefinit de les relacions entre els subjectes i en els xarxes de l'acció comunicativa. Escriuen Deleuze i Guattari a *Mil altiplans*: «La plusvàlua i l'organització capitalista en el seu conjunt passen cada vegada menys per la coordinada espai-temps que correspon al concepte físic-social del treball. Més aviat resulta com si l'alienació humana fos substituïda en la pròpia plusvàlua per un "sotmetiment maquinal" generalitzat, de manera que es pot extreure una plusvàlua indepen-

El treball ja no és tan sols una activitat entre altres que l'home realitza en una societat: avui el treball és la vida mateixa.

dent de qualsevol treball (del nen, del pensionat, del desocupat, del televident, etc.)»⁸

Per a Negri, a la «fàbrica-social» la vida ja no és produïda en els cicles de reproducció subordinats a la jornada laboral. Ans al contrari, la vida és la que infon i domina tota la producció: «De fet, el valor del treball i la producció estan determinats en les profunditats de la víscera de la vida.»⁹ La subjectivitat és, aleshores, la base dels processos de l'economia immaterial i de les formes de treball postfordista en què el treball i la vida tendeixen a confondre's. El treball s'ha fet vida, i la vida s'ha posat a treballar. El treball ja no és tan sols una activitat entre les altres activitats que l'home realitza en una societat: avui el treball és la vida mateixa.

El capitalisme postfordista té com a matèria primera les característiques que ens defineixen com a *Homo sapiens*. Els aspectes que distingeixen la nostra espècie no queden en un segon pla, com a rerefons o com a pressupòsit implícit. Com a humans no tan sols tenim la possibilitat i la capacitat de treballar: en el postfordisme, ens hem convertit en el treball. Per a Negri, es tracta d'un gran canvi històric: aquestes mutacions no només transformen les estructures de la producció i del poder, sinó també els sentiments de la gent, les formes del llenguatge i les expressions del desig.¹⁰ S'estableixen nous codis, s'imposen noves formes de comandament, es disposen nous controls: «No és nou dir que el capitalisme esclavitza. El nou és que l'esclavitzat ja no sigui només el cos mut, la repetició muscular. [...] Ara s'hi afegeix l'esclavitud de l'ànima: la potència de vincle, d'innovació, de conversa, de percepció, d'invençió quotidiana, de memòria, de parla. Totes les aptituds creatives que possem en joc al llarg de les nostres vides, en qualsevol situació, en les més quotidianes, són ara posades a treballar, posades a obeir.»¹¹

Quan diem que el treball coincideix amb la vida no fem referència únicament a la subordinació d'una categoria a l'altra, sinó a un canvi

L'organització capitalista avui, en l'era de l'algorisme, es caracteritza per l'ús de tècniques de poder de tipus biopolític.

de paradigma que requereix una redefinició tant del treball com de la vida. El treball no s'estén i recobreix la vida sense que aquestes dues categories canviïn de naturalesa: «*Bios* ja no pot fer referència a la seva reproducció en els processos biològics de conjunt, de la mateixa manera que el treball ja no pot definir-se segons les categories de la divisió entre fàbrica i societat, entre treball manual i treball intel·lectual. El treball s'escapa a l'hora de reduir-lo a un mecanisme sensoriomotor, com la vida s'escapa de ser reduïda a biologia.»¹²

Fumagalli encunya el concepte *bioeconomia* per descriure les mutacions que s'estan produint: l'acte d'acumulació pressuposa l'existència d'un dispositiu de poder sobre les activitats existencials amb la finalitat de transformar-les en relacions econòmiques productives.¹³ Des d'aquest punt de vista, la bioeconomia és l'aspecte complementari i simètric de la biopolítica. Si per *biopolítica* s'entén la capacitat d'acció d'un dispositiu de control social i jurídic, la *bioeconomia* és el seu anàleg en relació amb els mecanismes de producció, acumulació i redistribució. La noció de *bioeconomia* ens remet a una crítica de les relacions de poder dirigides a l'expropiació de valor.

Heus aquí, doncs, com l'organització capitalista avui, en l'era de l'algorisme, es caracteritza per l'ús de tècniques de poder de tipus biopolític. Amb aquest terme, Foucault, dèiem, no fa referència al control sobre l'home com a simple cos físic, sinó més aviat sobre l'home com a espècie. La biopolítica té avui com a objecte de control la vida en tots els aspectes en què aquesta pugui afectar els fluxos del mercat.

A diferència del règim de la fàbrica, en el postfordisme «les formes centrals de la cooperació productiva ja no les crea el capitalista com a part del projecte d'organització del treball, sinó que emergeixen cada vegada més de les energies productives del treball mateix».¹⁴ Per a Negri, aquesta és, de fet, la característica clau del treball immaterial: produir comunicació, relacions socials i cooperació.

Les tecnologies digitals han posat a treballar les qualitats més comunes de la força de treball: el llenguatge i l'acció comunicativa-relacional.

L'aspecte central del paradigma de la producció immaterial sobre el qual Negri vol posar llum és el de l'estreta relació que té amb la cooperació, la col·laboració i la comunicació: en suma, el seu fonament en *el que és comú*. Marx va insistir que, històricament, un dels grans elements progressistes del capital havia estat l'organització dels exèrcits d'obrers mitjançant unes relacions de col·laboració productiva. El capitalista els cridava a la fàbrica, els ensenyava a col·laborar i a comunicar-se durant la producció, i posava en llurs mans els mitjans necessaris per a fer-ho.

En el paradigma de la producció immaterial, per contra, és el treball mateix el que tendeix a produir directament els mitjans d'interacció, comunicació i cooperació per a la producció. La producció d'idees, d'imatges i de coneixements no s'efectua només *en comú* (ningú no les pensa sol: tot pensament és produït en col·laboració amb els pensaments passats i presents d'altres), sinó que a més cada idea o imatge nova convida i s'obre a noves col·laboracions. Dit amb altres paraules: en la producció immaterial la creació de cooperació s'ha convertit en una cosa interna respecte al treball i, per tant, externa en relació amb el capital.

Les diferents tecnologies digitals han possibilitat la introducció d'aquesta nova perspectiva en la producció: han posat a treballar les qualitats més comunes de la força de treball (a saber: el llenguatge i l'acció comunicativa-relacional). Així, podríem establir un paral·lisme entre l'espai geofísic de la producció de mercaderies materials i l'espai virtual, possibilitador, al seu torn, del llenguatge i la comunicació posats a produir.

Des d'aquesta perspectiva, el capitalisme postfordista no és tant una estructura d'explotació que es pugui comprendre exclusivament en relació amb el concepte de plusvàlua, sinó un dispositiu de captura

i d'apropiació d'una producció social. L'explotació és precisament la captura i l'expropiació de formes del producte de la cooperació social. El capital és un virus que viu del treball aliè: només pot sobreviure parasitant el cos social de la producció. El capital viu del treball com un virus de l'ADN. En aquest sentit, el capital, més que un Leviatan, és una relació social: no produiria riquesa si no pogués extreure-la, si no pogués expropiar-la al treball viu.

Hom podria dir que el capital opera com una màquina de captura d'un substrat (la cooperació social), que manté una situació d'anterioritat ontològica, perquè la cooperació de cervells comença fora de l'empresa. És, doncs, un procés previ i immanent alhora: es produeix a l'interior de la relació capitalista, però no és produïda pel capital. La força de treball —o més ben dit, el seu valor d'ús— es trobava, durant el règim de fàbrica, fora del capital, i va haver de ser integrada a través de models disciplinaris.

És per això que la *financerització* es proposa com a únic horitzó de captació i de mesura del treball social en aquesta nova manera de produir postfordista. Si les finances construeixen i imposen la mesura del treball social, si elles investeixen la vida, llavors el benefici i el salari es donen avui en la forma de renda o de deute.¹⁵ Així ho expressa Christian Marazzi: «En el fons, estem com els *commons* del 1600 anglès, les terres amb tanques que han donat lloc a la propietat i al capitalisme. Som, de nou, fisiòcrates. I la financerització permet crear nous tancats, permet crear escassetat dins de l'abundància. En aquest context, per exemple, no hi ha manca de liquiditat, com tampoc hi ha manca d'habitatge. L'únic que manca en aquest sistema són els drets socials.»¹⁶

Els mercats financers són l'aspecte més innovador del capitalisme postfordista, on es condensen i operen les variables centrals del nou model d'acumulació: el llenguatge. De moment, no hi ha cap altra mesura del treball cognitiu que no sigui a través dels instruments financers.

Notes

1. M. FOUCAULT, *El nacimiento de la biopolítica. Curso en el Collège de France (1978-1979)* (Madrid, Fondo de Cultura Económica, 2008), p. 265.
2. *Ibid.*, p. 277.
3. M. LAZZARATO, *La máquina*, «Brumaria» 7 (diciembre de 2006: *Arte, máquinas, trabajo inmaterial*), p. 86.
4. ID., *Biopolitique/Bioéconomie*, «Multitudes» (2005), p. 22.
5. M. FOUCAULT, *El nacimiento de la biopolítica...*, *op. cit.*, p. 182.
6. M. LAZZARATO, *Biopolitique/Bioéconomie*, *art. cit.*, p. 22.
7. M. FOUCAULT, *Historia de la sexualidad I. La voluntad de saber* (Madrid, Siglo XXI, 2007), p. 170.
8. G. DELEUZE, *Mil mesetas: capitalismo y esquizofrenia* (Valencia, Pre-Textos, 1994), p. 118.
9. Cf. A. NEGRI, *Kairos, Alma, Venus, Multitudo* (Roma, Manifestolibri, 2000).
10. Cf. ID., *Del retorno. Abecedario biopolítico* (Madrid, Debate, 2003).
11. COLECTIVO SITUACIONES, *¿Quién habla? La lucha contra la esclavitud del alma en los call centers* (Buenos Aires, Tinta Limón, 2006), p. 133.
12. M. LAZZARATO, *Por una redefinición del concepto biopolítica*, «Brumaria» 7 (diciembre de 2006: «Arte, máquinas, trabajo inmaterial»), p. 78.
13. Cf. A. FUMAGALLI, *Bioeconomía y capitalismo cognitivo. Hacia un nuevo paradigma de acumulación* (Madrid, Traficantes de Sueños, 2010).
14. A. NEGRI, *Los libros de la autonomía* (Madrid, Akal, 2004), p. 143.
15. Cf. C. VERCELLONE, *Capitalismo cognitivo. Renta, saber y valor en la época postfordista* (Buenos Aires, Prometeo Libros, 2011).
16. Veg. C. MARAZZI, *El sitio de los calcetines. El giro lingüístico de la economía y sus efectos sobre la política* (Madrid, Akal, 2003).